

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ПАЛІЙ Оксана Миколаївна

УДК 340.12:(111.125+165.42):340.132

**СПІВВІДНОШЕННЯ МОЖЛИВОСТІ ТА ДІЙСНОСТІ
У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ**

Спеціальність 12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник кандидат філософських наук, доцент
СУМАРОКОВА Людмила Миколаївна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
КОЗЛОВСЬКИЙ Антон Антонович,
Національний транспортний університет,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного
права;

кандидат юридичних наук, доцент
ГУДИМА Дмитро Анатолійович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри теорії та філософії права

Захист відбудеться «___» грудня 2014 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «___» листопада 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Горобець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Потреби розвитку сучасного суспільства, гармонізації правових відносин у різних сферах його життя ставлять перед юриспруденцією проблеми, які неможливо розв'язати без філософського рівня аналізу сучасного стану та ймовірних майбутніх змін правової системи. Тому у сучасних умовах такою необхідною є розробка категоріального базису фундаментальних теоретичних досліджень у галузі юриспруденції. У зв'язку з цим актуальним є звернення до аналізу можливості та дійсності як категорій філософії права. Ці категорії діалектики, певною мірою призабуті юристами-теоретиками, отримують сьогодні нові імпульси для застосування, розвитку, поглиблення, збагачення новими смислами. Інтерес до них – це інтерес до майбутнього; він виростає з оцінки минулого і сьогодення, із прагнення до вдосконалення.

Це пов'язано, передовсім, з розширенням предметної сфери філософії права, і, зокрема, із зростанням уваги до юридичної практики, до проблеми ефективності права у процесах його реалізації й застосування. Чому можливості, що відкриваються новоприйнятими нормами права, не використовуються в дійсності? Чому низькою є результативність діючих норм? Чому деякі норми активізують такі можливості, які не були передбачені законодавцем? Пошук відповіді на ці та багато інших питань спонукає поглянути на саме правозастосування через призму вказаних категорій.

Необхідність такого дослідження викликана ще й тією обставиною, що найбільш вивчені аспекти розуміння категорій можливості та дійсності у філософії та у філософії права пов'язані переважно з онтологією і гносеологією, і, навпаки, найменш вивченими є ті аспекти, які належать до праксеології. Натомість саме питання практичної діяльності людини вимагають глибокого аналізу, що спирається на єдність цих трьох рівнів (підсистем) сучасної філософії. Це повною мірою стосується філософсько-правового осмислення правозастосування як найважливішої складової життя права. Особливо актуальні питання вивчення критеріїв вимірювання ступеня здійсненості та здійсненості правових можливостей. У центрі уваги філософії права виявляються не тільки правова дійсність, а й сама діюча людина, і зміст норм, якими вона керується – як явний, так і «прихований».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» (державний реєстраційний номер 011U000671) на 2011–2015 рр. та плану науково-дослідної роботи кафедри філософії, що здійснює розроблення наукової теми «Філософські, соціальні і логіко-методологічні аспекти права».

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є аналіз значимості різних аспектів співвідношення можливості та дійсності для вдосконалення правозастосовної діяльності.

Для досягнення встановленої мети були визначені такі задачі:

розглянути основні моменти еволюції категорій можливості та дійсності у філософії права, з'ясувати сучасне розуміння сенсу даних категорій, визначити спрямованість їх подальшого розвитку;

з'ясувати специфіку правової можливості та правової дійсності;

уточнити сутнісні характеристики і структуру правозастосовної діяльності;

виявити нові підходи до осмислення співвідношення можливості та дійсності; зокрема, визначити значимість для аналізу процесів правозастосування загальнометодологічного поняття диспозиційності, що використовується у сучасній філософії науки;

окреслити можливі підходи до розв'язання проблеми вимірювання ступеня здійсненості норм права, приділивши особливу увагу якісним критеріям такого виміру;

визначити роль суб'єктів правозастосування у здійсненні правових можливостей, а також значимість їх особистої і професійної розвиненості для ефективності правозастосування;

намітити можливі напрями вдосконалення процесів правозастосування як втілення правових можливостей у розвинену правову дійсність.

Об'єкт дослідження – можливість та дійсність у правовій сфері.

Предмет дослідження – співвідношення можливості та дійсності у правозастосуванні.

Методологія дослідження. Вибір методології зумовлений темою дослідження. Оскільки правозастосування – це такий етап у функціонуванні права, який полягає у переході від світу, закладеного в законодавстві, в світ правових відносин, то цілком доречним є використання категорій можливості та дійсності, взятих у контексті діалектичного методу. Таким чином, провідним методом даного дослідження є діалектичний метод, який застосований для осмислення єдності онтологічного, гносеологічного і праксеологічного аспектів освоєння світу правових відносин; єдності історичного і логічного, здійсненості та здійсненості, суб'єктивного та об'єктивного у правозастосовній діяльності. Позиція автора полягає у тому, що діалектичний метод не належить до «застарілих» методів, які вимагають заміни «новими», – в сучасній методології відбувається постійна коеволюція, діалог методів, їх перетин і «співпраця».

При розгляді еволюції категорій можливості та дійсності використовувався порівняльно-історичний метод (підрозділи 1.1, 1.2). Для розгляду правозастосування через категорії можливого та дійсного використовувалися структурний, функціональний, генетичний методи (підрозділи 2.1, 2.3). При вивченні спектру можливостей, що задаються нормою права, використовувалися структурне моделювання та метод екстраполяції (підрозділ 2.2); при розгляді питання щодо дієвості критеріїв здійсненості норм права залучено функціонально-структурний та дескриптивні методи (підрозділ 3.1); при вивченні поведінки суб'єктів права використовувалися імовірнісні методи, імовірнісні моделі співвідношення внутрішньої і зовнішньої детермінації (підрозділ 3.2).

Теоретична основа дослідження. Фундаментальні ідеї щодо розуміння категорій можливості та дійсності, а також їх взаємозв'язку з категоріями необхідності, випадковості, сутності, існування, сформульовані у працях Аристотеля, Томи Аквінського, М. Кузанського, Г. Лейбніца, І. Канта, Г.В.Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса.

Подальший розвиток цих ідей у контексті правозастосування, зокрема на рівні філософії права, здійснюють А.К. Абішева, С.С. Алексєєв, Т.Г. Андрусак, В.А. Бачинін, Х. Бехруз, Д.А. Гудима, М.А. Дамірлі, В.В. Дудченко, І.Я. Дюрягін, Л.М. Завадська, О.А. Івакін, І.О. Ільїн, В.В. Кизима, А.А. Козловський, С.Ю. Колчігін, Н.М. Крестовська, В.В. Лазарєв, Н.М. Маківка, С.І. Максимов, Г.В. Мальцев, М.В. Мостепаненко, П.О. Недбайло, Н. Неновскі, В.С. Нерсєсянц, П.І. Новгородцев, Ю.М. Оборотов, М.П. Орзіх, М.О. Парнюк, П.М. Рабінович, Г. Радбрух, О.Ф. Скакун, Л.В. Смирнов, А.В. Старостюк, О.О. Уварова, О.О. Хамідов, Б.О. Чагін, О.П. Шептулін, В.І. Шинкарук, О.І. Яценко та ін.

Низка актуальних питань діалектики можливості та дійсності у процесах функціонування права, зокрема в правозастосуванні, досліджені Д.А. Керімовим, В.М. Барановим, В.Б. Першиним, І.В. Першиною та ін.

Про значимість осмислення ролі уявлень про можливе, про віртуальне у формуванні світогляду, самосвідомості та поведінки людини пишуть такі сучасні філософи як Ю. Габермас, С.Б. Кримський, С.С. Гусєв.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному аналізі різних аспектів співвідношення можливості і дійсності та їх значимості для вдосконалення процесів правозастосування. Новизна дослідження конкретизована у тому, що:

уперше:

доведено, що формування та розвиток категорій можливості та дійсності в історії філософії і в філософії права слід пов'язувати не лише з онтологічним та гносеологічним аспектами, але й з праксеологічним аспектом, який є особливо важливим для дослідження процесів правозастосування;

установлено доцільність використання поняття диспозиційності (диспозитивності) для експлікації понять «реальна можливість», «здійсненність», «здійсненість» при дослідженні правозастосування;

уведені поняття диспозиційності правової норми, диспозиційності поведінки адресатів правової норми і суб'єктів правозастосування, що дозволило з'ясувати механізми перетворення правових можливостей у правову дійсність;

сформульовані чотири якісні критерії вимірювання ступеня здійсненості реальних можливостей, закладених у правовій нормі: співвіднесеність норми права з іншими правовими нормами (ступінь зв'язності системи норм); відповідність норм права цілям і цінностям суспільства (релевантність норми аксіосфері права і аксіосфері культури); співвіднесеність норми з практичними механізмами здійснення права (наявність заздалегідь установленого алгоритму практичного здійснення правової можливості); прийнятність правових приписів для суспільства і сприйняття їх адресатами;

удосконалено:

розуміння категорій можливості та дійсності як категорій філософії права; уявлення про напрями удосконалення процесів правозастосування. По-перше, введення спеціальної експертизи при підготовці правової норми за допомогою запропонованих критеріїв оцінки ступеня здійсненості правових норм; по-друге, підвищення уваги до аспекту «суб'єктності», тобто до професійних і особистісних якостей суб'єктів правозастосування; по-третє, врахування впливу на ефективність правозастосування тих особливостей системи норм, які стосуються пропорції, співвіднесення в ній деструктивних (заборонних), конструктивних (дозвільних, зобов'язуючих) норм, а також способу обмеження можливостей, які в нормах закладені (ступінь жорсткості);

отримало подальший розвиток:

розуміння можливості та дійсності з визнанням їх динамічності, різноманітності та різного ступеня розвиненості і повноти;

розуміння процесу правозастосування як такого, що включає виконання рішення правозастосовного органу;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертаційній роботі висновки та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальших філософсько-правових та загальнотеоретичних досліджень у сфері права; в навчальному процесі – для вдосконалення навчальних курсів «Філософія», «Філософія права», «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», запровадження спеціального курсу «Застосування права», а також в практиці правотворчості і практиці правозастосування на рівні методологічних вимог. Зокрема, запропоновано проводити експертизу правових норм на стадії їх прийняття для визначення ступеня їх здійсненості, що в подальшому сприятиме підвищенню якості правозастосування.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри філософії Національного університету «Одеська юридична академія», а також на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реалізації національних та міжнародних нормативно-правових актів» (м. Одеса, 16–17 квітня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права, «Теоретичні та Практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (м. Одеса, 30 листопада 2012 р.); Міжнародному «круглому столі» «Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.); Четвертому Конвенті МАСПН (Україна): «Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину» (м. Одеса, 20–21 березня 2014 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку» (м. Київ, 15–16 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній

конференції, присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (Одеса, 16–17 травня 2014 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 5 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, у тому числі одній зарубіжній, і 7 інших публікаціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 190 сторінок, з них 25 сторінок – список використаних джерел, який складається з 240 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і наукова новизна теми дослідження, зазначається її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначаються мета, задачі, об'єкт і предмет дослідження, проаналізовано методологічні основи. Охарактеризовано теоретичне і практичне значення одержаних результатів, викладено відомості про апробацію та публікації основних положень і висновків дисертаційного дослідження.

Розділ 1 «Категорії можливості та дійсності в історії філософії та філософії права», що містить два підрозділи, присвячений аналізу процесу становлення і розвитку категорій можливості та дійсності в історії філософії та філософії права, з'ясуванню сучасного розуміння сенсу цих категорій, а також окресленню перспектив їх подальшого розвитку.

У підрозділі 1.1. «Категорії можливості та дійсності в історії філософії» аналізується процес формування основних смислів філософських категорій можливості та дійсності у працях філософів: Платона, Аристотеля, М. Кузанського, Г.-В. Лейбніца, Г.В.Ф. Гегеля. Аристотель розрізняє буття в можливості і актуальне буття, поділяє можливості на абстрактну, віддалену, і близьку, здійсненну, а також пов'язує перетворення можливості в дійсність з дією зовнішньої сили. Натомість у Гегеля таке перетворення зумовлене внутрішньою логікою процесу розвитку. Гегель, так само як і його попередники М. Кузанський і Г.-В. Лейбніц, розглядав можливість як щось первинне щодо дійсності, крім того, Гегель розумів взаємозв'язок і взаємоперетворення можливості і дійсності; він більш повно досліджував зв'язок цих категорій з усіма іншими категоріями діалектики.

Сучасні автори, які продовжують розробляти ці категорії, звертають увагу на динамізм, стадійність у їх розвитку. Варто відзначити значимість досліджень алматинської філософської школи, очолюваної Ж.М. Абдільдінім, і київської школи В.І. Шинкарука, які внесли свій вклад в розв'язання проблеми можливості та дійсності у філософії, обґрунтовуючи різноманітність форм і рівнів можливості та дійсності у процесі розвитку, розкриваючи зв'язок усіх категорій діалектики з самосвідомістю суспільства. С.Ю. Колчігін, зокрема, вказує, що можливість стає дійсністю в її розвиненому стані, пройшовши необхідні для цього стадії у своєму розвитку, становленні. Дійсним предмет стає не просто у разі причетності до своєї сутності, до свого роду, а коли досягає справжньої єдності з ними.

У підрозділі 1.2. «Категорії можливості та дійсності в історії філософії права» розглянуті категорії можливості та дійсності як категорії філософії права у співвіднесеності з проблемою ефективності права, і, зокрема, в процесах правозастосування. Найбільшу увагу приділено ідеям І.О. Ільїна, Д.А. Керімова.

Визначено, що правові можливості – це можливості, які потенційно містяться в нормах права. Правова дійсність – це норми права в дії, реалізоване право. Норма права стає дійсною тільки тією мірою, якою вона відповідає сутності, ідеї правової норми і коли вона реалізується, втілюючи у такий спосіб свою сутність. Якщо право нездатне здійснити своє призначення, немає підстав стверджувати, що воно дійсне.

Констатовано, що в сучасній літературі з філософії і філософії права категоріям можливості і дійсності приділено недостатньо уваги. Раніше отримані наукові результати потребують продовження та систематизації для розв'язання багатьох реальних проблем сучасної юриспруденції, так чи інакше пов'язаних з аналізом співвідношення бажаного, можливого і дійсного, особливо – з аналізом співвідношення правотворення та правозастосування.

Розділ 2 «Праксеологічний аспект можливості та дійсності у правозастосуванні» включає три підрозділи і присвячений розгляду категорій можливості і дійсності як інструменту правозастосування.

У підрозділі 2.1. «Правозастосування як перетворення можливості в дійсність» розглянуто специфіку правозастосування як завершального етапу перетворення можливості на дійсність в праві.

Аналізуються матеріали дискусій про сутність і структуру правозастосування. В.М. Баранов, В.Б. Першин та І.В. Першина розрізняють позитивно-правову дійсність і соціально-правову дійсність залежно від того, відносяться вони до сфери правотворчості чи сфери правореалізації. Окремі автори (С. С. Студенікін) ототожнюють правореалізацію та правозастосування, інші – вважають правозастосування самостійним явищем поряд з реалізацією (Ю.М. Оборотов, Н.М. Крестовська, І.Л. Білий, Д.Г. Манько, І.В. Гловюк), треті – називають правозастосування формою або етапом, стадією реалізації права (О.Ф. Скакун, В.К. Гришук, С.С. Алексеєв, П.М. Рабінович та ін.).

Більшість авторів вважають, що застосування права має місце тоді, коли адресати правових норм через різні причини не можуть реалізувати передбачених законом прав і обов'язків без втручання компетентних органів. Наявність особливого суб'єкта, наділеного повноваженнями, наявність особливих процесуальних норм відрізняють правозастосування від інших форм реалізації права. Розглянуто позиції різних вчених щодо включення стадії здійснення правозастосовчого акта в процес правозастосування, обґрунтовано необхідність включення здійснення рішення до структури процесу правозастосування.

У підрозділі 2.2. «Розуміння диспозитивності правової норми як підстава правозастосування» розглянуто поняття диспозитивності як сучасного засобу експлікації терміна «реальна можливість».

Проаналізовано значення термінів «диспозиція», «диспозитивність», які використовуються в юриспруденції для позначення: а) частини правової норми, б) виду правових норм, в) методу правового регулювання. Викладено більш загальне поняття диспозитивності (диспозиційності), яке сформувалося в сучасній філософії науки (Н. Гудмен, К. Поппер та ін.), що з певними корективами може використовуватися в юриспруденції.

У пункті 2.2.1. «Диспозиційність норм права» вводиться поняття диспозитивності правової норми і обґрунтовується теза про те, що кожна норма права є диспозиційною, позаяк окреслює діапазон варіантів поведінки суб'єктів права. Вона диспозиційна і в тому сенсі, що містить спосіб обмеження можливостей: конструктивний, якщо норма вказує на можливі способи дії; деструктивний, якщо норма забороняє певну дію; комбінований, якщо в ньому поєднується «відсікання» якихось можливостей і «пропозиція» інших можливостей. Крім того, способи регулювання процесу вибору можливостей поділяються за ступенем жорсткості.

У пункті 2.2.2. «Диспозитивність поведінки адресата норми і суб'єкта правозастосування» введено поняття диспозитивності поведінки суб'єктів правовідносин і суб'єктів правозастосування через фіксацію співвідношення внутрішніх і зовнішніх регуляторів їх поведінки. Для оцінки суб'єкта правозастосування можуть використовуватися такі якісні критерії як «сила», «дієвість» характеру, тобто здатність на вчинок, цілісність особистості. Без цих якостей ефективність правозастосування буде низькою.

Підрозділ 2.3. «Критерії здійсненності норм права у правозастосуванні» присвячений розробці та аналізу об'єктивних критеріїв перетворення правових можливостей в дійсність.

Виділено чотири якісні критерії вимірювання ступеня здійсненності реальних можливостей, закладених у правовій нормі: співвіднесення норми права з іншими правовими нормами (ступінь зв'язності системи норм); відповідність норм права цілям і цінностям суспільства (релевантність норми аксіосфері права і аксіосфері культури); співвіднесеність норми з практичними механізмами здійснення права (наявність заздалегідь установленого алгоритму практичного здійснення правової можливості), прийнятність правових приписів для суспільства і сприйняття їх адресатами.

Якщо норма пов'язана, узгоджується з іншими нормами, які входять до тієї ж системи норм, то ступінь її здійсненності підвищується, а якщо ця норма не пов'язана за змістом і предметною сферою з рештою норм певної системи, то ступінь її здійсненності низький. В алгоритмі здійснення норми можна виділити два ступені: застосування норми в рішеннях правозастосовних органів і фактичне виконання цього рішення. Значимість цих двох ступенів здійснення норм права однакова і лише в сукупності дає підстави говорити про достатню міру здійсненності права. Чим ширше застосовується конкретна норма, тим вищим є ступінь здійсненності тієї можливості, яка стала реальною завдяки нормі. Своєю чергою, чим адекватніше виконується рішення, прийняте на підставі норми, тим вищою є міра здійсненності цієї можливості. Чим більше правові норми відображають об'єктивні потреби розвитку суспільства, цілі та

інтереси людей, тим вищий ступінь їх здійсненності. Значну роль у підвищенні ступеня здійсненності права відіграє ставлення суспільства до нього. Право не буде дійсним при категоричному неприйнятті його адресатами.

Встановлено, що використання цих критеріїв у комплексі сприятиме успішному вимірюванню ступеня здійсненності правових можливостей, які закладені у нормі права та в подальшому послужить підвищенню ефективності застосування норм права.

У розділі 3 «Можливість і дійсність як підстави удосконалення правозастосування», що поділений на два підрозділи, досліджено питання про способи підвищення ступеня ефективності застосування права.

У підрозділі 3.1. «Критерії та умови здійсненності норм права у правозастосуванні» на конкретних прикладах проаналізовано, як діють критерії та умови здійсненності норм права (об'єктивні – ті умови, що не залежать безпосередньо від дій суб'єктів правозастосування, але визначають напрями їх діяльності; суб'єктивні – ті умови, які залежать безпосередньо від самого суб'єкта) практично і як впливає їх врахування на підвищення ефективності застосування норм права; виділені причини, що перешкоджають втіленню правових можливостей в дійсність.

Встановлено, що врахування умов і критеріїв здійсненності норм права, а також причин, що перешкоджають втіленню правових можливостей у життя суттєво підвищує ступінь ймовірності перетворення правової можливості в розвинену дійсність. У випадку ж ігнорування цих вимог виникають серйозні претензії до якості норм права та до їх застосування.

У підрозділі 3.2. «Дійсність суб'єктів правозастосування як шлях підвищення ефективності правозастосовної діяльності» розглядається питання про особистісні якості суб'єктів правозастосування.

Визначено, що дійсна людина відповідає ознакам людської сутності. Чим більше цих ознак, тим дійсніша, досконаліша людина. Ступінь дійсності виявляється у діях людини, що реалізують її людську сутність, у наслідках цих дій, у її відносинах з іншими людьми. Дійсна людина – це єдність і повнота всіх проявів людської сутності в усіх сферах її буття: духовній, практичній, поведінковій тощо.

Обґрунтовано, що професіоналізм суб'єкта правозастосування передбачає моральну, інтелектуальну та загальнокультурну розвиненість, небайдужість у сфері всієї повноти людських відносин. Тільки дійсна людина і дійсний професіонал здатний належно застосовувати правові приписи так, щоб право діяло відповідно до своєї природи.

Установлено, що філософія відіграє найважливішу роль у формуванні правильного світогляду людини, що є регулятивом життя, у вихованні цілісної особистості, тобто «дійсної людини». Вона сприяє становленню світогляду людини як самосвідомості і як важливого регулятива професійної діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено праксеологічний аналіз співвідношення можливості та дійсності у правозастосуванні з метою використання його результатів для вдосконалення правозастосовної діяльності. Основні підсумки дослідження містять такі положення:

1. Дослідження формування та розвитку категорій можливості та дійсності в історії філософії та в історії філософії права уможливило висновок, що базові смисли сучасних точок зору на співвідношення цих категорій, закладені ще в працях стародавніх філософів, зокрема, Платона і Аристотеля, були розвинені у роботах Г.-В. Лейбніца і Г.В.Ф. Гегеля. Можливість вважалася стороною дійсного світу, а буття – єдністю потенційного і актуального. Сучасна філософія права не може обмежуватись прийняттям класики; необхідно розвивати та поглиблювати її головні ідеї. За результатами аналізу різних поглядів на можливість та дійсність доходимо висновку, що, крім онтологічного та гносеологічного аспектів, вимагає подальших досліджень праксеологічний аспект: право – це система норм, що регулюють поведінку суб'єктів, цілі та цінності яких, що відносяться до світу можливого, впливають на життя і поведінку людей не менше, ніж сама дійсність і знання про неї. Необхідність постійного осягнення можливих варіантів змін дійсності, потреб робити вибір – усе це вимагає філософського осмислення, бо простий підрахунок кількісно виражених ймовірностей не завжди ефективний, особливо в гуманітарних сферах, оскільки тут часто реалізуються не ті можливості, які статистично більш вагомі.

У сучасній філософській літературі, що виходить із гегелівської традиції, дійсність визначається у широкому і вузькому сенсах. Дійсність у широкому сенсі – це об'єктивна реальність, світ загалом, який включає і необхідне, і випадкове. Дійсність у вузькому сенсі – це здійснена можливість. Доцільним є не протиставлення цих підходів, а осмислення їх місця в деякій спільній картині світу. Важливим аспектом сучасного розуміння категорій можливості та дійсності є визнання їх динамічності, мінливості і різноманітності. Дійсність має різні рівні здійснення. Можливість стає дійсністю в її розвиненому стані тільки після того, як пройде певні етапи (стадії) свого розвитку.

2. Процес формування, розвитку та функціонування права є багатоступеневим, і кожен новий етап є своєрідним переходом можливості в дійсність. Здійснення норм права є завершальним ступенем перетворення можливості в дійсність у праві. Правові можливості – це можливості, які містяться в нормах права. Правову дійсність можна визначити як норми права в дії, як реалізоване право. Сам факт використання, застосування норми права не дає достатніх підстав говорити про те, що можливості, передбачені нею, перетворилися в дійсність. Правова норма є дійсною, якщо її розуміння та її застосування релевантні ідеї цієї норми, конкретній ситуації, конкретним умовам, конкретним суб'єктам правових відносин.

3. Правозастосування має місце тоді, коли неможливе здійснення передбачених законом прав і обов'язків без втручання спеціальних суб'єктів, які наділені особливими повноваженнями. Доведено, що правозастосовна

діяльність не закінчується прийняттям рішення; завершальною стадією цієї діяльності є здійснення прийнятого рішення. Правозастосування слід розглядати як єдиний органічний процес з моменту, коли виникла необхідність застосувати право і до досягнення мети, заради якої цей процес розпочато. Оскільки метою і результатом правозастосування повинна бути урегульованість суспільних відносин, то, допоки не буде досягнута мета, немає підстав говорити про закінченість процесу правозастосування, а, отже, про здійснення правових можливостей і про дійсність правозастосування. Тільки після відновлення порушеного права, після гармонізації правових відносин можна вважати норму права застосованою, а процес правозастосування завершеним.

4. Один з важливих аспектів дослідження можливостей, закладених у правовій нормі, може бути конкретизований за допомогою поняття «диспозиційність», інтерпретованого як сучасна експлікація понять «реальна можливість», «віртуальна дійсність». Диспозиційність (диспозиційні властивість, диспозиційні відносини) розуміється як здійсненність реальної можливості, яка: а) відповідає сутності, началу, цілі, витокам процесу, тому є природною, очікуваною в «поведінці», у виявах суті в спостережуваних ситуаціях; б) є прихованою для зовнішнього спостерігача, потенційною властивістю або відношенням, які обов'язково виявляються в певних умовах (у цьому сенсі здійсненність можливості перетворюється в здійсненість).

З урахуванням специфіки дослідження правозастосування обґрунтовано такі особливості загальнометодологічного поняття диспозиційність: а) кожна норма права диспозиційна в тому розумінні, що вона імпліцитно визначає певний спектр можливостей для своїх адресатів; б) норма права диспозиційна й у тому сенсі, що задає способи обмеження можливостей: деструктивний («відсікання» певних можливостей); конструктивний (позначення спрямованості, критеріїв вибору варіантів поведінки) та комбінований. Деструктивний спосіб обмеження можливостей поведінки адресатів норми – це жорстка заборона. Конструктивний варіант – це своєрідна інструкція, програма, що допомагає адресату норми організувати, планувати свою діяльність. Утім, існує жорсткий конструктивний варіант – жорстке зобов'язання на кшталт наказу. Найбільш ефективними є конструктивні і змішані (нежорсткі) варіанти регулювання поведінки; в) диспозиційністю характеризується не тільки норма, а й поведінка суб'єктів норми (адресатів) та суб'єктів правозастосування. Механізмом переходу правової можливості в правову дійсність є людський вчинок і рішення сильної особистості; г) жорсткий режим регулювання вибору можливостей підвищує імовірність неправової поведінки, тобто поведінки, що порушує норму права. Норма права не повинна містити «чисту» заборону, а передбачати можливість вибору варіанта поведінки за певних умов.

Зобов'язання, дозволи, заборони, законослухняність, корупційність, віктимність тощо є типовими диспозиційними властивостями. Виявити, притаманні вони діям людини чи ні, неможливо без урахування: а) особливостей ситуації (властивість проявляється, тільки потрапляючи у певні «сприятливі» умови); б) особистісних якостей людини.

5. Виділено чотири якісні критерії вимірювання ступеня здійсненості реальних можливостей, закладених у правовій нормі: співвіднесення норми права з іншими правовими нормами (ступінь зв'язності системи норм); відповідність норм права цілям і цінностям суспільства (релевантність норми аксіосфері права і аксіосфері культури); співвіднесеність норми з практичними механізмами здійснення права (наявність заздалегідь установленого алгоритму практичного здійснення правової можливості), прийнятність правових приписів для суспільства і сприйняття їх адресатами. Достовірність вимірювання забезпечується одночасним використанням усіх чотирьох критеріїв. Вимірювання може (і повинно) здійснюватися не після практичної апробації норм права, а в процесі розробки норм, що попередило б значну частину можливих помилок.

6. Філософська категорія «дійсна людина» може використовуватися для самооцінки людини будь-якої професії, для оцінки її діяльності професійною спільнотою, а також суспільством. Відповідно, поняття «дійсний суб'єкт правозастосування» може бути використано при дослідженні проблеми перетворення правової можливості в розвинену правову дійсність, оскільки значну, або й вирішальну роль у перетворенні можливості в дійсність відіграє саме суб'єкт правозастосування.

Дійсністю суб'єкта правозастосування слід вважати міру здійснення його сутності, тобто міру відповідності його тій функції і тим повноваженням, якими наділили його держава і (опосередковано) суспільство. «Дійсність» суб'єкта правозастосування виявляється у його професійних діях, їх результатах, що полягають у відновленні і гармонізації правових відносин в суспільстві.

Суб'єктом правозастосування не може виступати «часткова» людина, у якій людські й професійні якості не реалізовано повною мірою. Професіоналізм суб'єкта правозастосування передбачає моральну, інтелектуальну та загальнокультурну розвиненість, небайдужість у сфері всієї повноти людських відносин. Оскільки суб'єкт правозастосування багато питань розв'язує на власний розсуд, він повинен «побачити» справжню сутність тих чи інших відносин і приймати рішення на основі справедливості. Тільки дійсна людина і дійсний професіонал здатний належно застосовувати правові приписи.

7. В удосконаленні процесів правозастосування як втіленні правових можливостей у розвинену дійсність можна виділити три напрями. Перший передбачає врахування рекомендованих критеріїв оцінки ступеня здійсненості правових норм, використання яких дає змогу уточнити ступінь вірогідності здійснення правових можливостей ще до моменту їх практичної апробації. Другий напрям пов'язаний з необхідністю врахування впливу на ефективність правозастосування тих особливостей системи норм, які стосуються пропорції, співвіднесення в ній деструктивних і конструктивних норм, а також способу обмеження можливостей, які в нормах закладені. Третій напрям полягає у приділенні уваги професійним і особистісним якостям суб'єктів правозастосування, у формуванні яких велику роль відіграє отримання якісної освіти. Метою вищої освіти, зокрема юридичної, є не тільки надання людині знань, необхідних для професійної діяльності, а й формування правильного

світогляду людини, виховання цілісної особистості, «дійсної людини». Оскільки філософія сприяє формуванню світогляду – найважливішого регулятора поведінки людини, в юридичних навчальних закладах філософія і філософія права як навчальні дисципліни повинні зайняти гідне місце, що, своєю чергою, вимагає підвищення рівня вимог до глибини, системності та дієвості філософської освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дослідження

1. Палій О.Н. Становление и развитие категорий возможности и действительности / О.Н. Палій // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – Вип. 65. – С. 224–231.

2. Палій О.Н. О диспозитивности правовых норм / О.Н. Палій // *Legea si Viata: Международнй научно-практический правовой журнал*. – 2013. – № 11/4. – С. 130–133.

3. Палій О.М. Дійсність суб'єктів правозастосування [Електронний ресурс] / О.М. Палій // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/4_2014/64.pdf

4. Палій О.М. Історія розвитку категорій можливості та дійсності в філософії права / О. М. Палій // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 9–1. – С. 18–20.

5. Палій О. Н. Сущность правоприменения / О. Н. Палій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 27. – С. 191–195.

Опубліковані праці апробаційного характеру

6. Палій О.Н. Общие требования к субъекту правоприменения / О.Н. Палій // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 травня 2014 р.) / відп. ред. В. М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Юрид. л-ра, 2014. – Т. 2. – С. 30–32.

7. Палій О.Н. Соотношение истинности и правильности как проблема логики / О.Н. Палій // Проблеми викладання логіки та перспективи її розвитку : [матер. доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – С. 83–85.

8. Палій О.Н. Правоприменение в аспекте соотношения возможности и действительности / О.Н. Палій // Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину: Тема IV конвенту МАСПН (Україна): «Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину» (Одеса, 20–21 березня 2014 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. В. М. Дрьоміна. – О. : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 306–308.

9. Палій О.Н. Аксиологические критерии измерения степени осуществимости норм права / О.Н. Палій // Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : матер. міжнар. «круглого столу» / за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2013. – С. 87–89.

10. Палий О.Н. Категории возможности и действительности в современной философии права / О.Н. Палий // Правове життя сучасної України : матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 34–35.

11. Палий О.Н. Реальные возможности и степень их осуществимости / О.Н. Палий // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матер. міжнар. наук. конф. (Одеса, 30 листопада 2012 р.) / відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 42–44.

12. Палий О.Н. Соотношение возможности и действительности в праве / О.Н. Палий // Актуальні питання реалізації чинних національних та міжнародних нормативно-правових актів : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 16–17 квітня 2011 р.). – У 2-х ч. – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2011. – Ч. 1. – С. 28–29.

АНОТАЦІЯ

Палий О. М. Співвідношення можливості та дійсності у правозастосуванні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014.

У дисертації здійснено комплексне дослідження різних аспектів співвідношення можливості та дійсності у правозастосовній діяльності. В межах проведеного дослідження одержані результати, які мають наукову новизну, зумовлену розв'язанням актуальних проблем у сфері правозастосування, які досі не отримали достатньої розробки у науковій літературі.

Загальнометодологічне поняття диспозитивності використовується для аналізу правових норм і процесів правозастосування. Формулюються критерії для вимірювання ступеня здійсненості норм права: співвіднесеність даної норми права з іншими правовими нормами, співвіднесеність норми права з цілями і цінностями суспільства, співвіднесеність з практичними механізмами здійснення права, прийнятність правових приписів для суспільства і сприйняття їх адресатами.

Аналізується проблема значимості суб'єктів правозастосування для ефективності правозастосування. Обґрунтовується теза про те, що суб'єкт правозастосування повинен мати всі ознаки дійсної людини у філософському її розумінні, тобто з урахуванням його особистісних якостей.

Ключові слова: можливість, дійсність, праксеологічний аспект можливості та дійсності, правова можливість, правова дійсність, правозастосування, диспозитивність, критерії здійсненості норм права, дійсна людина.

АННОТАЦИЯ

Палий О.Н. Соотношение возможности и действительности в правоприменении. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2014.

В диссертации осуществлено комплексное исследование различных аспектов соотношения возможности и действительности в правоприменительной деятельности. В рамках проведенного исследования получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем в сфере правоприменения, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

На основе анализа категорий возможности и действительности как философских категорий, уточнены понятия правовой возможности и правовой действительности.

Общеметодологическое понятие диспозитивности модифицируется для контекстов анализа правовых норм и процессов правоприменения. Вводятся понятия диспозитивности норм права, диспозитивности поведения адресатов норм и субъектов правоприменения.

Формулируются критерии для измерения степени осуществимости норм права: соотнесенность данной нормы права с другими правовыми нормами (степень связности системы норм), соотнесенность нормы права с действующими целями и ценностями общества (релевантность нормы аксиосфере права и аксиосфере культуры), соотнесенность с практическими механизмами осуществления права (наличие заранее установленного алгоритма практического осуществления возможности), а также приемлемость правовых предписаний для общества, принятие их адресатами.

Автор, анализируя дискуссии по поводу структуры правоприменения, отстаивает точку зрения, которая заключается в том, что завершающей стадией процесса правоприменения следует считать осуществление решения специализированного органа, поскольку только после полного восстановления нарушенного или затрудненного правоотношения норму права можно считать примененной, а процесс правоприменения – завершенным.

Анализируется проблема значимости субъектов правоприменения для эффективности правоприменения. Обосновывается тезис о том, что субъект правоприменения должен обладать всеми признаками действительного человека в философском его понимании, то есть с учетом его профессиональных и личностных качеств. Действительный человек – это единство и полнота всех проявлений его человеческой сущности во всех сферах его бытия: духовной, практической, поведенческой и т.д.

Обосновано, что философское образование играет важнейшую роль в процессе подготовки субъекта правоприменения, в его воспитании как целостной личности, то есть «действительного человека». Философское знание помогает человеку в формировании мировоззрения как самосознания и как важного регулятора профессиональной деятельности.

Ключевые слова: возможность, действительность, праксеологический аспект возможности и действительности, правовая возможность, правовая действительность, правоприменение, диспозитивность, критерии осуществимости норм права, действительный человек.

SUMMARY

Paliy O. M. Possibility and Reality Correspondence in the Law Enforcement. – Manuscript.

The thesis for a Candidate of Law Degree in the Specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – National University «Odessa Law Academy». – Odessa, 2014.

The thesis presents a comprehensive study of various aspects of possibility and reality correspondence in the law enforcement. As part of the research the results of the scientific novelty have been got due to the solution of actual problems in the field of the law enforcement which have not received an adequate development in the scientific literature.

The optionality general methodological concept is modified to the context of analyzing legal rules and law enforcement processes.

The criteria for measuring the law feasibility degree are formulated: the correlation of enforcing legal norm with other legal norms, the correlation of the enforcing legal norm with the goals and values of the society, correlation with the practical implementation of the legal mechanisms and the acceptability of legal norms for the society and their clearness for the addressees.

The problem of the subjects of the law enforcement significance for the law enforcement effectivity is analyzed. The thesis that the law enforcement subject should have all the characteristics of a real person in his philosophical sense, taking into account his personal qualities, is justified.

Keywords: possibility, reality, praxeological aspect of possibility and reality, legal possibility, legal validity, law enforcement, optionality, feasibility criteria of the law, real person.